

СВІТЛАНА ІВАНІВНА ЛУЦІЙ

Україна, Київ

ОБРАЗИ МИТЦІВ У ПРОЗІ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ 1940–1990-Х РОКІВ

ABSTRACT:

Images of artists in prose of the writers of the Ukrainian Diaspora in the 1940s-1990s.

The article analyzes the images of artists in prose of the writers of the Ukrainian Diaspora: E. Andievska, I. Bahrianyi, V. Barka, V. Vovk, R. Volodymyr, D. Humenna, V. Domontovych, O. Zvychayna, O. Izarskyi, O. Kerch, Yu. Kosach, I. Kostetskyi, U. Samchuk, Yu. Tarnavskyi, M. Tsukanova, D. Yaroslavka. The role and meaning of these images are examined, the genre and style features of the works, in which the images of artists, especially novels, play an important role. The focus is on genre modifications of the novel about the artist. Its genre and stylistic features, the content are considered. The features of genre modifications in the literature of the Ukrainian Diaspora have been clarified. The works of Diaspora writers about artists, musicians and singers are analyzed. It is proved that the prose of the Diaspora continued the traditions of Ukrainian prose of the 1920s and 1930s, which focused on artistic issues or artists played an important ideological function.

KEY WORDS:

Novel about the artist – genre modifications – artist images – problems – Diaspora – art.

Мистецька проблематика посідає важливе місце у світовій та вітчизняній літературі. “Künstlerroman” бере свій початок у XVIII столітті, хоча його джерела можна виявити й у попередні епохи. Одним із перших таких творів дослідники називають роман Й.-В. Гете “Театральне поклонання Вільгельма Мейстера”, написаний протягом 1777–1785 років, хоча рукопис твору було віднайдено аж в 1909 році. До цього жанро-

вого різновиду, на думку вчених, належать такі твори, як “Роки навчання Вільгельма Мейстера” і “Роки мандрівок Вільгельма Мейстера” Й.- В. Гете, “Людина з гусьми” Я. Вассермана, “Творчість” Е. Золя, “Зелений Генріх” Г. Келлера, “Доктор Фаустус” Т. Манна, “Мандри Франца Штернбальда” Л. Тіка, “Портрет Доріана Грея” О. Уайльда та ін.

В українському літературознавстві теоретичних досліджень, присвячених “роману про митця”, не так і багато. У них насамперед ідеться про розвиток цього жанру у світовій літературі. Тут варто відзначити праці таких учених, як В. Скуратівський, Н. Білик, І. Сторощук. Так, у роботі В. Скуратівського “Проблеми мистецтва в німецькому романі критичного реалізму ХХ століття” [Скуратівський 1970] розглянуто проблеми мистецтва та митця в німецьких романах 1900–1950-х років.

Літературознавець акцентував увагу на тому, що характерною рисою мистецького роману (“Künstlerroman”) згадуваного періоду стала взаємодія мистецької та соціальної проблематики. Німецькі письменники життя митців розглядають у контексті суспільного буття, показують, що доля творчої особистості часто залежала від соціальних факторів.

Дослідниця Н. Білик вивчала розвиток “роману про митця” на прикладі англійської літератури [Билык 1988]. У дисертаційній роботі “Англійський реалістичний “роман про художника” післявоєнних десятиліть: основні проблеми і тенденції” вона з’ясовує особливості цього жанрового різновиду. Провівши порівняльний аналіз романістики ХІХ і ХХ століть, дослідниця наголошує на тому, що у “романах про митця” ХІХ століття акцентується увага на тому, що обставини нищили творчу особистість, а у творах ХХ століття ця особистість чинить опір соціуму.

І. Сторощук у статті “Роман про митця у контексті літературних дискусій” [Сторощук 2011] веде мову насамперед про теоретичне осмислення цього жанрового різновиду – “роману про митця”. Уточнює таке поняття, як “Künstlerroman”, розглядає його у контексті літературних дискусій.

За визначенням Ю. Коваліва, “роман про митця” – це широкоформатний епічний твір, присвячений творчій та життєвій долі письменників, малярів, музикантів, акторів [Ковалів 2007]. Згадує про цей жанровий різновид і Н. Бернадська в монографії “Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція” [Бернадська 2004].

Образи митців у прозі письменників української діаспори – тема актуальна і на сьогодні не вивчена. У статті об’єктом дослідження стали романи й повісті Е. Андіївської, І. Багряного, В. Барки, В. Вовк, Р. Володимира, Д. Гуменної, В. Домонтовича, О. Звичайної, О. Ізарського, О. Керч, Ю. Косача, І. Костецького, У. Самчука, Ю. Тарнавського,

М. Цуканової, Д. Ярославської. Варто зауважити, що в літературі української діаспори “романів про митця” у “чистому вигляді” практично немає. Образи митців зустрічаються часто в соціальній, соціально-психологічній, психологічній та філософській прозі.

“Künstlerroman” – це твір, у якому герої, письменники, художники, актори, музиканти, танцівники та ін., прагнуть реалізувати свій таланти. Домінуючі мотиви “романів про митця” – це мотив становлення обдарованої особистості, мотив подорожі, мотив творіння. Головна проблема – проблема творчості та власного життєвого призначення. “Романи про митця” можуть поділятися за видами творчої діяльності: музичний, у якому герой є музикантом, і, відповідно, поетичний, живописний тощо.

“Роман про митця” (“Künstlerroman”) змальовує взаємовідносини художника та соціуму. Якщо в “романах про митця” XIX століття творча особистість стає жертвою суспільства і часто гине, то у творах XX століття митець намагається протидіяти суспільному тиску, зреалізувати свій таланти. Ознака “роману про митця” – це мотив творіння. Герой – обдарована особистість – прагне відбутися як письменник, художник, музикант, актор. Часто письменники зображають внутрішній конфлікт особистості, її психологічний стан, формування світоглядних орієнтирів.

Важлива роль у творах про митців відводиться показу мистецького середовища. Так, головні герої роману Оксани Керч “Альбатроси” [Керч 1957] – мистецька богема Галичини. Авторка проводить паралелі між митцями та альбатросами – прекрасними граційними птахами, які чудово почуваються в повітрі, але безпорадні на суші. Митці – особлива порода людей, які сміливо плавають лише у творчих небесах. На землі їм вижити непросто. У назві роману та його проблематиці прочитується натяк на відому поезію Ж. Бодлера “Альбатроси”.

Письменник та соціум

Як уже зазначалося, в прозі української діаспори “романів про митця” не так і багато. Так, скажімо, в романі виховання Юрія Тарнавського “Шляхи” (1961) головний герой – юний письменник Детлеф. Річ у тім, що Ю. Тарнавський був представником молодшого покоління української діаспори, яке дітьми залишило Україну і формувалося вже в Європі. Він належав до гурту письменників-модерністів – Нью-Йоркської групи. Жанр свого твору Ю. Тарнавський означив як “ein Bildungsroman”, наголосивши в авторських коментарях: “Підкреслюючи приналежність роману до цього органічно німецького жанру, як і самим твором, я хочу

признати свій борг німецькій культурі й середовищу, серед яких я виростав” [Тарнавський 2000: 418].

Цей роман Ю. Тарнавського згадував критик Григорій Костюк у статті “Українська еміграційна проза за 1965 рік” як один із кращих творів української діаспорної прози, де глибоко й майстерно висвітлена екзистенційна проблема людської самотності та смисложиттєвих пошуків молодого людини: “Юрій Тарнавський з почуттям міри й вникливості показує цей дивний, майже інфантильний світ так, що читач, не сприймаючи його, переживає, співчуває й любить. Секрет у щирості, психологічній мотивованості й мистецькій переконливості” [Костюк 1983: 413].

В одному зі своїх інтерв’ю Ю. Тарнавський висловив думку про вплив на нього сартрівських ідей: “Я писав “Шляхи” тоді, коли був під сильним впливом Сартра, так що це програмово екзистенціалістичний твір. Я, мабуть, таки свідомо назвав його Шляхи, нав’язуючи до Сартра. Я майже певний, що мав на думці Сартрів цикл романів Шляхи до волі. Назвою цією хотілося мені показати, які труднощі лежать перед молодого людиною, що починає свій життєвий шлях і вже від перших кроків зустрічається з роздоріжжями” [Світо-вид 1996: 21].

Молодий письменник Віктор Лисенко – головний герой родинної хроніки Олекси Ізарського. Романний цикл О. Ізарського складається з 8 творів. У повісті “Ранок” ідеться про дитинство Віктора Лисенка; “Віктор і Ляля” – про юність; романах “Київ” – навчання в Київському університеті; “Полтава” – про життя в окупованій німцями Полтаві; повістях “Чудо в Мисловицях”, “Саксонська зима”, романах “Літо над озером”, “Столиця над Ізаром” – про еміграційну одісею. Як і в романі видатного прозаїка 1920-х років В. Підмогильного “Місто”, головний герой Віктор Лисенко, правда не із села, а з Полтави, приїхав до столичного міста здобувати освіту. У творі майстерно відображено життя студентів тридцятих років. Як і Степану Радченку, Віктору Лисенку Київ спочатку не сподобався: “Отакий Київ: пісок, глина, пил на спориші й на калачиках, жодного дерева на подвір’ї...” [Ізарський 1970: 14]. Потім головний герой починає його вивчати, відчуваючи безмежні можливості культурно-освітнього зростання людини в ньому.

Оскільки Віктор Лисенко – професійний філолог і письменник, у творі звучать роздуми про роль митця в критичних для народу ситуаціях, про подальший шлях українського письменства, який лежить у площині модернізації літератури: “Нам ще треба довести, що нашій мові, нашому письменству не протипоказаний урбанізм з його інтелектуалізмом” [Ізарський 1977: 17]. Літературні вподобання Віктора Лисенка збігаються із вподобаннями самого О. Ізарського: “Віктор звичайно до

світанку читав за столом і в ліжкові: Гете, як також літературу про нього. Рільке й рількіяну, нарешті Ромена Ролляна – “Музики минулого” і “Музики наших днів” [Ізарський 1977: 373].

Сам письменник зізнався, що і в художніх творах, і в щоденникових записах намагався зафіксувати основні події літературно-мистецького життя діаспори. У романі “Літо над озером” уводить постаті письменників на еміграції. Про це згадує й у своїх записах: “У щоденниках моїх, треба визнати, розмістилася ціла енциклопедія нашого літературного життя за кордоном України... Жаль лише, якщо всі ці великі й малі факти зникнуть” [Ізарський 2006: 392].

Родинна хроніка О. Ізарського свідчить про те, що Віктор Лисенко – певною мірою сам письменник. Він втілює типовий образ покоління, яке формувалося в період сталінщини, коли була фактично винищена українська інтелігенція. Неприйняття тоталітарного радянського режиму визначило подальший шлях родини Лисенків, який проліг в еміграцію: Грюнберг, Штутцен, Лейпциг, Авсбург, Ванген, Мюнхен.

Доля митця, зокрема письменника, в тоталітарному суспільстві переконливо зображена у творах У. Самчука, Д. Гуменної, І. Багряного, Ю. Косача. В образі Андрія Мороза – героя трилогії У. Самчука “Ost” (роман “Темнота”) [Самчук 1957] – показано трагедію української інтелектуальної еліти. Жорстоко винищуючи стару та новонароджену національну інтелігенцію, залякавши або приручивши її званнями й нагородами, режим створював усі умови для тотального контролю над суспільним життям в Україні.

У. Самчук прописав неоднозначні тенденції літературно-мистецького життя 1920–1930-х років: література цього періоду не лише дала буйне суцвіття оригінальних талантів, а й витворила нову касту мистецьких пристосуванців, які свій талант ставили на службу режимові, виконуючи соціальні замовлення та продукуючи твори низького культурного рівня на догоду смакам масового читача. Письменник Андрій Мороз, герой роману “Темнота”, яскраво втілив ці негативні культурні тенденції тогочасного суспільства.

Героїня соціально-психологічного роману О. Звичайної “Страх” [Звичайна 1958] Марія Степанівна Ромашко навпаки відмовляється служити тоталітарному режимові. У цьому творі надзвичайно переконливо передано гнітючу атмосферу в радянській Україні періоду ежовщини. Письменниця майстерно розповідає про екзистенційні відчуття людей цього часу, правдиво змальовує й жорстоких убивць – виконавців волі Москви, і їхніх жертв – переважно людей інтелігентних, освічених і талановитих. В основу роману покладено дві проблеми: проблему страху

як могутньої зброї для втримування мільйонів у стані безоглядної покори, і проблему таланту, який з ідеологічних міркувань готова знищити тоталітарна система. Так сталося з артисткою Марією Степанівною Ромашко, яка не схотіла брати участь у передвиборчій кампанії до Верховної ради СРСР, співпрацювати з НКВС. Її не спокусили ні висока посада, ні всілякі блага, які були обіцяні за службу партії. Партійний чиновник Яків Брух, вітаючи Марію Степанівну з новою посадою, висловив свої погляди на призначення її мистецького таланту: “Московський Кремль – мозок і душа ССРСР і навіть всесвіту, і от до почесної ролі рупора ідей Кремлю я й покликав цю талановиту людину” [Звичайна 1958: 116].

У романі Д. Гуменної “Діти Чумацького Шляху” розділ “Брами майбутнього” розповідає про 1920–1930-ті роки. Тарас Саргола – майбутній письменник – навчався в Києві. Чимало місць у творі присвячено літературному процесу цього періоду: зображаються ключові постаті, письменницькі угруповання. Ідеться про “Ланку”, неокласиків, “Плуг”, “Молодняк”, М. Хвильового, М. Зерова, Д. Загула, С. Пилипенка, Івана Ле (у романі – Ре), Г. Косинку (Василька), Я. Качуру (Танцюру), І. Кулика (Шуліку), О. Корнійчука (Микитчука), Б. Антоненка-Давидовича (Головача) та ін.

Літературний шлях Тараса Сарголи типовий для творчої інтелігенції 1920–1930-х років. Йому, мислячій та національно свідомій особистості, надзвичайно складно утверджуватися в літературі. У книзі “Діти Чумацького Шляху” авторка порушує гострі соціальні проблеми 1930-х років: проблему голоду, розкуркулення, розправу з національною інтелігенцією. Розмовляючи з однолітком Фімою, Тарас Саргола з обуренням говорить про цілеспрямоване нищення національного світогляду на догоду інтернаціоналізму: “Я так хочу інтернаціональної, вселюдської культури..., але занадто почуваю себе українцем. Мені жаль за всім, що складає мою милу Україну. Губиться зміст, сенс, інтерес, смак інтернаціонального, як нема в ньому українського” [Гуменна 1998: 214].

Роман Д. Гуменної “Скарга майбутнього” [Гуменна 1964] став ідейно-тематичним продовженням тетралогії “Діти Чумацького Шляху”. Цей твір літературознавець діаспори Г. Костюк слушно назвав “психологічною студією з людинознавства в художніх образах” [Костюк 1983: 409]. На тлі буремних перетворень 1920–1930-х рр. авторка прописує трагічну долю сільських дівчат, Мар’яни Вересоч і Васанти Чагир, яким так зване “куркульське походження” стало перешкодою в науковій кар’єрі. Шляхи двох подруг навіки розходяться після того, як кожна з них робить свій вибір: Васанта, зрікшись свого батька, здобуває право повернутися до улюбленого мовознавства, а Мар’яна, залишаючись вір-

ною своїм переконанням, обирає письменницький шлях. Ідея спорідненої праці, людського щастя, що полягає в коханні, улюбленій роботі, поєднується з ідеєю самотності, неможливістю бути щасливим у тоталітарному суспільстві.

У соціально-психологічному романі О. Керч “Наречений” (1965) розповідається про національно-визвольні змагання українців у Галичині 1920–1930-х років та долю людей, пов’язаних із згадуваними подіями. У творі також описується літературне життя 1920–1930-х років та його найяскравіші постаті, зокрема М. Хвильовий. Галичанка Вероніка, яка приїхала в Східну Україну, щоб взяти участь у національно-культурних перетвореннях, розповідає про враження від літвечірки, на якій виступав М. Хвильовий: “На сцену ввійшов швидким кроком невисокий, чорнявий у чорному. Підніс голову з високими гадюками брів, на невисоке чоло набігли хмарки чорного волосся. Обвів залю палаючими очима, і біле обличчя передало хвилювання слухачам. Заля замовкла. Густий, темний голос несеться по залі й приковує до себе жадібну увагу. Нікого до нього не слухала я так і нікого після нього вже не чула зовсім. – Я – романтика.

Він читав, не підносячи голосу, але в його голосі то гриміли весняні громи, то, ніби співаючи тужливі церковні напиви, тужила революційна осінь, то стогнала смерть, то хлюпала кров і ридало гірке розчарування. Навіть у тій жертві, яку він, перемагаючи себе, приніс революції, було зерно зневіри, розпачу й передчуття загибелі” [Керч 1965: 133]. Вероніка також згадувала, що серед її лектури були твори М. Зерова.

Роман О. Керч “Наречений” свідчить про те, що твори М. Хвильового добре знали й читали в Західній Україні, зокрема в Галичині. Так, героїня роману Любуна в розмові з єврейською дівчиною Симою згадувала твір М. Хвильового “Санаторійна зона”. На що Сима відповіла, що він “найкраща річ у вашій літературі” [Керч 1965: 214]. Сима також була знайома з віршами О. Влизька.

В історичному романі Ю. Косача “Чортівська скеля” є такий епізод: студент-філолог Олекса Карпишин захоплено розповідає художнику Олексі Струхманчуку про ті мистецькі перетворення, які відбуваються в Східній Україні в 1920-х роках: “А ви читали “Вітер з України” Тичини? Ах той вітер, Боже мій, який вітер! А неокласики – Рильський, Филипович, Зеров, ви читали, ні? Втрачаєте, пане товаришу, багато втрачаєте. А Сосюра, Фальківський і всі наші футуристи! Пане товаришу, відродження, могутнє відродження українського слова...” [Косач 1988: 10].

Цей роман не лише про підпільну боротьбу національно свідомих українців. Це також твір про художника, який прагне служити і мистецтву, і своєму народові. Ю. Косач намагався з'ясувати, настільки поєднані ці місії. Усвідомлюючи талант свого побратима – Ореста Струхманчука – підпільники бережуть його життя, прагнуть давати йому менш небезпечні доручення. Оскільки Орест – митець, то в творі згадуються багато імен із історії мистецтва, ведуться дискусії на культурно-мистецьку тематику.

Одвічна проблема служіння митця народу в романі одна з ключових. Орест Струхманчук у розмові з підпільником Гориничем висловлює думку про те, яку позицію повинен він зайняти в часи національно-визвольної боротьби: “Пісня, музика, поезія, малярство – це також зброя, земляче Горинич. Не забудьте, що сотні тисяч патріотів, колись у Франції, відстоювали свою революцію і захищали від ворога свою батьківщину, а їх зірвала й окришила мов хуртовина марсельеза, створена митцем Руже де Лілем... Значить, і митець для революції таки потрібний...” [Косач 1988: 71]. У романі “Чортівська скеля” герої постійно дискутують на філософські, історичні, культурно-мистецькі теми.

Образи акторів і музикантів у повістях та романах діаспори

У повістях та романах діаспори виписані трагічні долі не лише письменників. Часто жертвами тоталітарного суспільства стають актори, музиканти, художники. Перша книга незавершеної трилогії І. Багряного “Маруся Богуславка” (1957) продовжила головну тему його романістики – протистояння особистості тоталітарній радянській системі. Головна героїня роману, молода талановита акторка Ата Дахно, грає в спектаклі роль національної героїні – нескореної Марусі Богуславки. Саме Ата Дахно і театральна вистава “Маруся Богуславка” стають для жителів маленького містечка Наше будителями приспаної суспільною ідеологією національної свідомості. Це своєрідні символи національного прозріння. І саме театр у містечку Нашому відіграє надзвичайну роль. Він виступає центром усіх ідеологічних та мистецьких суперечок, осередком національного мистецтва. Письменник діаспори Леонід Полтава так схарактеризував роль театру в романі “Маруся Богуславка”: “Хто ж головний герой “Марусі Богуславки”? Молодь? А може, театр, як символ. Недаремно всі події зосереджуються довкола театру – театр переріс у храм української національної культури” [Багрянний 2006: 26]. У розділі роману “Храм Мельпомени” І. Багрянний зазначає, що тетар – “душа цього міста”. Постановка п'єси “Маруся Богуславка” – неабияка подія для міста та театру, із репертуару якого були усунуті найкращі п'є-

си провідних драматургів. Тому керівник театру Сластьон мав постійну проблему: “що ж ставити?!” Куліш? Заборонений. От він би всю душу віддав, щоби здійснити свою давню мрію, поставити “Патетичну Сонату”, але – цю мрію треба поховати навіки. Винниченко? Заборонений. Корнійчуків “Платон Кречет”? Скільки ж можна!!” [Багрянний 1957: 82–83]. У романі, крім Ати Дахно, зображенні й інші митці: художник Данко Шигимага та декоратор Петро Сміян, який не лише створює для майбутньої декорації п’єси. У дискусіях з ним зростає національна та особистісна позиція Ати Дахно.

Образи музикантів і співаків зустрічаються і в повістях Р. Володимира (справжнє ім’я Кухар Роман Михайлович). І це не випадково, адже він сам професійний співак (тенор). Навчався у Львівській та Віденській консерваторіях (1940–1943), 1952 року завершив музичну освіту в Колорадському університеті. Виступав з концертами в різних містах: у Львові, Відні, Зальцбурзі, Мюнхені та ін., виконував твори таких композиторів, як Л. ван Бетховен, Дж. Верде, С. Гулак-Артемівський, М. Лисенко, С. Людкевич, К. Стеценко, Д. Січинський.

У центрі повісті “Манівцями” [Володимир 1989] доля родини емігрантів Прісних, їхнє поневіряння на чужині. Завдяки образу Радомира Прісного та його родини письменникові вдалося всебічно відобразити долю сім’ї емігрантів та можливість збереження національної ідентичності в умовах асиміляції в чужому середовищі. У центрі авторської уваги – відтворення внутрішнього світу героїв, особливо Радомира Прісного, чий образ виписано найбільш детально. Цей герой багатий в чому нагадує самого автора. Найперше за родом занять. У творі виринають подробиці з колишнього життя Радомира Прісного, які засвідчують його успіхи як митця-музики. Саме герої-митці у творах Р. Володимира продовжували плекати національну культуру на чужині.

Марія Цуканова – письменниця діаспори, яка на сьогодні невідома широкому читацькому колу. Важливу роль у її творчому доробку займає насамперед мистецька проблематика. Образи митців стають головними у її повістях та романах. Так, 1968 року у видавництві Ю. Середяка вийшла книга письменниці “На грані двох світів” [Цуканова 1968].

1992, а потім 2013 року твори М. Цуканової побачили світ уже в Україні [Цуканова 2013]. Відкривалася книга вступною статтею літературознавця Є. Онацького під назвою “Зворушлива людяність Марії Цуканової”. Розкриваючи художні домінанти письменниці, Є. Онацький відзначив насамперед глибокий психологізм, філософізм та гуманізм її творів: “Цей філософічний..., підсвідомо релігійний, – підхід до життя освітлює всю відому нам творчість Марії Цуканової. І в світлі цієї гуман-

ної філософії твори її набирають особливої теплоти й емоційної сили” [Онацький 1992: 9].

Глибока людяність, доброта, сердечність притаманна героям повісті “На грані двох світів”. У вже згадуваній передмові Є. Онацький стверджував: “У Цуканової, зрештою, наша сіра щоденна дійсність перемішується з якоюсь іншою, вищою, надземною дійсністю, і то так мистецьки, що часто саме цей надземний світ видається найбільш реальним” [Онацький 1992: 8].

Повість “На грані двох світів” – один із найсильніших творів у спадщині Марії Цуканової. Цей твір має незвичайну композицію: смертельно хворий герой по черзі опиняється у двох світах: реальному та фантастичному. У казковий світ він потрапляє під час сну. У реальному світі герой знаходиться в лікарні й усвідомлює, що на нього чекає смерть, у іншому світі – він принц, спадкоємець престолу, навколо якого плетуться інтриги й готуються зради. Однак герой знайшов своє щастя, одружившись за велінням власного батька на принцесі сусідньої держави Дальміні. Добра, людяна і щира молода дружина навчила його бути справедливим і мудрим володарем, який ставиться з любов’ю та розумінням до своїх підданих.

Обидві повісті М. Цуканової “Їхня таємниця” та “На грані двох світів”, а також роман “Проба” свідчать про те, що у центрі неоромантичної творчості письменниці – герої надзвичайні й духовно красиві. Такою постає й дівчина-співачка Марина, вихованка геніального педагога Володимира Книша, із роману “Проба”, яка їде вступати на роботу до оперного театру. Образ дівчини-провінціалки, яка спочатку некомфортно почуває себе у великому місті, нагадує героїв “великої прози” письменників “розстріляного відродження”, зокрема В. Підмогильного, М. Івченка та ін.

Варто відзначити, що авторці особливо добре вдавалися саме образи митців – художників та співаків. Повість “Їхня таємниця” має підзаголовок “Записки митця”. Твір, у якому історію двох закоханих героїв, співачки Ганни та льотчика Максима Марного, розповідає художник Стефан. Загалом за змалювання творчих особистостей М. Цуканова бралася неодноразово. Такий інтерес був не випадковий. Письменниця сама була професійною художницею та музикантом. У 1920-х роках вона навчалася в музичному технікумі, а потім у Харківському інституті музичної культури, а також вивчала живопис у майстерні художника Володимира Сергійовича Барделіуса. Уміння грати на музичних інструментах та малювати знадобилися їй у голодний 1933-тій рік. Протягом 1935–1941 років М. Цуканова працювала піаністкою в Естрадному бюро

в Харкові, потім акомпаніатором в Ізюмському залізничному клубі, малювала на замовлення килими. Таким чином вона рятувала родину від голодної смерті. Художній та музичний талант стали в пригоді й далеко за межами України.

Перший твір М. Цуканової “Святий хутір” був написаний на антирелігійну тематику. Цю повість вона планувала надрукувати в журналі “Червоний шлях”. Редактор журналу П. Тичина відмовив публікувати цей художньо слабкий твір. Письменниці, яка тільки входила в літературу, він порадив братися за знайомі теми: “Ви можете писати, але взялися описувати те життя, якого ви не знаєте. Хто ви за фахом? Ось і пишть з життя консерваторії” [Гавриш 2013: 6]. У повісті “На грані двох світів” головний герой принц-митець, юний паж Аніель – маляр. У повісті “Їхня таємниця” герой-оповідач Стефан – художник, дівчина Ганна, у яку він закохався, співачка. У творах М. Цуканової помітне місце посідають інтелектуальні діалоги героїв, присвячені питанням музики та живопису, авторка неодноразово використовує кольорові та звукові образи, щоб відтворити зовнішність героїв, їхні враження та переживання.

М. Цукановій вдається передати найтонші порухи душі своїх героїв. За словами письменниці, проза В. Винниченка була для неї взірцем. Вона листувалася з В. Винниченком, надсилала йому свої твори. У листі від 13 листопада 1947 року письменник надзвичайно делікатно висловив свої міркування з приводу прочитаних творів М. Цуканової: “А тепер дозвольте сказати Вам кілька слів з приводу Ваших літературних праць. Вони справили на мене дуже гарне вражіння. Я радію, що українська земля може породжати таких літературних робітників, як Ви, що можна читати такі українські праці з інтересом і деякі навіть з певним зворушенням...” [Гавриш 2013: 13].

Творчість М. Цуканової згадував Ю. Шерех у літературознавчій розвідці “Стилі сучасної української літератури на еміграції”. Критик відмітив, що проза М. Цуканової містить риси сентименталізму. Дослідник пояснив це тим, що схильність письменниці до зображення ідеальних героїв, особливих, перебільшено прекрасних почуттів – природний протест проти жорстокості, знецінення моральних вартостей і людського життя у воєнному та повоєнному світі [Шерех 1964].

Варто також згадати роман Д. Ярославської “В обіймах Мельпомени” (1954). Хоча події твору відбуваються в часи Другої світової війни, авторка акцентує увагу тільки на мистецьких проблемах, насамперед на проблемах українського театру того часу. Її цікавлять люди, які своє життя пов’язали з Мельпоменою. Головний герой твору – директор те-

атру Всеволод Евич – прагне модернізувати театр, який “не може вийти з побутовщини”, змінити репертуар, ставлення акторів до своєї роботи. У романі реалістично і психологічно тонко змальовано театральне середовище.

У повістях В. Вовк образи митців також відіграють надзвичайно важливу роль: це поетеса Віра, художниця Зоя (“Духи й дервіші”), килимарка Раїна, флейтистка Альма (“Старі панянки”) та ін. Для неї, письменниці й художниці, тема мистецтва та становлення митця надзвичайно близька. Мотив зростання та формування митця (“Вітражі”, “Старі панянки”) – один із улюблених авторських мотивів.

Людина різнобічних обдарувань: і поезія, і проза, і малярство, і перекладацтво – В. Вовк усіма шляхами намагалася популяризувати українську культуру за кордоном, культивувати образ українця як громадянина Всесвіту, який ніколи не забуває свою Батьківщину й культуру, а також викликає в інших народів повагу.

Героїні повістей “Духи й дервіші”, “Вітражі”, “Старі панянки” [Вовк 2001] узяли чимало рис авторки: вони освічені, самозаглиблені, віруючі, альтруїстичні й часто не пристосовані до життя. У статті про прозу В. Вовк літературознавець В. Шевчук слушно тонко підмітив автобіографічні риси цієї прози: “Зрештою, всі її більші твори – ніби документовані описи себе у світі, але, певна річ, змішані з фантазією авторки. Це її художній метод” [Шевчук 2001: 7].

Раїна та Альма (повість “Старі панянки”) – українка та бразилійка – громадянки Всесвіту. Вони, надзвичайно інтелігентні, освічені та художньо обдаровані, духовно близькі особистості. Ю. Григорчук в монографії “Проза Віри Вовк: виміри сакрального” [Григорчук 2016] висловила цікаву думку про те, що українка Раїна та килимарка Альма – це дві частини душі самої Віри Вовк, яка розвиває й популяризує у світі культуру своєї Вітчизни, однак спрагло вивчає культуру Бразилії – країни, яка фактично стала для неї другою батьківщиною.

У цілому прозова творчість В. Вовк доповнила модерністські пошуки представників Нью-Йоркської групи. Письменниця прагнула віднайти такі жанрово-стильові форми, які б дозволили їй висловити власні філософські та мистецькі позиції. У її стильовій палітрі проступають риси неоромантизму, бароко, символізму, імпресіонізму та сюрреалізму. Синтез літератури, живопису та музики у її творах засвідчують неповторний авторський почерк.

Роман-притча В. Барки “Спокутник і ключі землі” [Барка 1992] продовжив кращі традиції філософської та психологічної прози доби українського “розстріляного відродження”. Головний герой роману

“Спокутник і ключі землі” – українець Олег Паладюк, який опинився в Америці. За фахом він музикант, а тут працює доглядачем паровика у великому будинку. Музиканту й романтику Олегу Паладюку важко прижитися в прагматичному американському світі (власне, як і самому В. Барці). Небезпечно йому не лише в чужій країні. Навколо плетуться інтриги: це роблять його ж земляки. Ситуація Олега Паладюка схожа із життям багатьох емігрантів. Українці часто роздмухували вогонь ворожнечі, звинувачуючи один одного в шпіонажі на користь Радянського Союзу, націонал-комунізму, фашизму та ін. Доля Олега Паладюка – яскраве тому свідчення.

Характерною рисою цього твору стала велика кількість філософських дискусій. Це, наприклад, розмови Олега Паладюка з єпископом про віру, про епоху Середньовіччя, про Григорія Сковороду. Олег Паладюк – мисляча особистість, яка постійно намагається збагнути ряд філософських проблем: сенс життя, духовні цінності особистості та їхня перевага над прагматизмом. Безперечно, онтологічні пошуки Олега Паладюка близькі автору, який духовні цінності ставив понад усе. Головний герой роману іде праведною дорогою. Він і є той Спокутник, який ніколи не зійде з обраного шляху. Звідси і назва роману “Спокутник і ключі землі”. Цей твір був надрукований в Україні в 1992 році. Машинопис з авторськими правками нині зберігається у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури НАНУ [Барка 1988].

Художниці й художники у прозових творах письменників діаспори

Образ мисткині-художниці подано у романі У. Самчука “На твердій землі”. Роман “На твердій землі” – це роман кар’єри, у якому автор дуже органічно використав елементи любовного роману. У творі письменник прагнув показати історію свого покоління. Розповідь у романі веде українець Павло Іванович Данилів, який вперше ступив на тверду землю Канади після довгих емігрантських блукань, перебуванні в таборі Ді-Пі.

Цим твором У. Самчук намагався психологічно підтримати українських емігрантів, показати своїм співвітчизникам, що Канада – країна великих можливостей. Варто тільки прагнути досягти успіху й не опустити рук. Купуючи землю в Оквілі, Павло Данилів висловився так: “Я потребую ґрунту, я впускаю до нього коріння” [Самчук 1966: 253].

Павло Данилів – мрія прозаїка про ділових активних українців, які почували б себе вільно й комфортно в Канаді, до яких би з повагою ставилися представники інших націй. Головний герой намагається зберег-

ти власну ідентичність у багатокультурній країні. Він одружився з українською дівчиною Катрусєю, брав участь у громадському та культурному житті, читав лекції, співав партію Петра в опері “Наталка Полтавка”, писав до газети “Свобода”.

У романі вміщено чимало інтелектуальних діалогів, особливо цікаві розмови Павла Даниліва з художницею Леною про мистецтво, про віру, про майбутнє Канади. Данилів захоплений цією країною: “Сплав націй... Нова, тверда, нержавіюча сталь рас, мов, духів смаків... Твердиня свободи, закована льодом півночі... Плюс гранітний аеродром космічної авіонавтики” [Самчук 1966: 138].

У межах одного роману прозаїк надзвичайно продуктивно поєднав і національну, і мистецьку проблематику. Проблема жінки-митця, її місця і долі в сучасному світі – одна із важливих проблем у канадській літературі – втілена в образі художниці Лени. У розмові із закоханим і готовим одружитися з нею Павлом Лена так пояснює причину своєї відмови: “...З мене ніколи не буде доброї жінки, але навіть доброї коханки. То ж я без статі... Я могла б також родити. Моя біологія цілком в порядку. Але я, моя психологія до цього не достосована... Зрозумій, що мої примхи не конче примхи... Це моя доля. Призначення...” [Самчук 1966: 363].

Про життя українських емігрантів у перші роки післявоєнної еміграції в таборах Ді-Пі розповідається у творі Е. Андіївської “Роман про добру людину”. У цьому романі йдеться не лише про одвічні філософські проблеми, як-от філософські проблеми: проблему співіснування в людині доброго та злого начал, проблему людського призначення, життєвого вибору та відповідальності. Авторка торкається найактуальніших питань національного буття українців. Літературознавець Ю. Клиновий також відзначив саме цей намір письменниці показати кращі риси українців, додавши при цьому, які нові засоби використовує авторка для реалізації свого задуму: у “Романі про добру людину” “...за тему править не доля людини, але доля цілого народу” [Клиновий 2004: 128].

У таборах Ді-Пі волею долі зібралися люди з різних регіонів України (східняки й західняки), різних ідейних переконань, різних професій і талантів. Одним із мешканців табору був маляр-самородок Онисько, який “зеленого поняття не має про стилі й школи”. Він любить життя, радіє життю, тому й розп’яття Ісуса Христа малює не похмурими, а яскравими веселковими барвами: “Розп’яття – це не садистичне увічнення людських страждань, а одягнена в плоть надія на світле воскресіння, і тому перед молочно-медовим тілом Христа, завиненого на стегнах вишиваним рушником, стоять, одне око опущене до землі від сліз,

а друге – розплющене на півщоки від дива, кубістичні молодичі в хустках-кошиках з накрайним помаранчевим хлібом... а навколо в повітрі семидзьобі півні-дрофи із стокротками замість пазурів...випростовують дебели крила в такому захваті, що одразу ж вияснюється: ще навколо сумують, але зараз почнеться свято, бо Спаситель от-от воскресне, люди поки що не бачать (тобто трохи й вони бачать, тільки ще не готові повністю сприйняти цієї невміщальної новини, і тому вони бачать і не бачать), а природу вже охопив світловий вир...” [Андієвська 1993: 188].

На сторінка роману В. Домонтовича “Без ґрунту” також зустрічається образ художника. Цей твір уперше публікувався протягом 1942–1943 років у Харкові на сторінках журналу “Український засів”, а потім був допрацьований та надрукований в Регенсбурзі. В. Домонтович по-філософськи осмислював актуальну для еміграційної літератури проблему відчуження від національного коріння, так звану проблему “безґрунтярства”.

У згадуваному романі йдеться про те, як у тоталітарну епоху українське суспільство відлучали від культурної спадщини предків, формували інтернаціональний світогляд, філософію “безґрунтярства”, ставили митця на службу панівній ідеології.

М. Гірняк слушно відзначала, що в художній спадщині письменника порушено цілий ряд соціальних, історичних і філософських проблем: “Непевність епохи, тоталітарне суспільство, раціоналізація та технізація людського існування, плинність часу та відносність істини, історична пам’ять і відірваність від ґрунту, катастрофічна несталість людського життя, двозначність слів і почуттів, утрачена автентичність – це проблеми, які переосмислюються та модифікуються практично в усіх художніх та культурософських творах В. Петрова” [Гірняк 2007: 29].

Сюжет у романі розгортається навколо церкви, побудованої за проектом художника Степана Линника в 1908 році. Співробітник Комітету охорони пам’яток старовини й мистецтва Ростислав Петрович вирушає у відрядження до Дніпропетровська, щоб на місці вирішити питання, чи можна присвоїти цій архітектурній пам’ятці статус культурно-мистецького заповідника. Власне, ініціатори цієї справи добре розуміють, що тільки в такий спосіб можна порятувати унікальну Варязьку церкву.

Зі спогадів Ростислава Петровича виринає незвичайна історія художника-дивака Степана Трохимовича Линника. Ростислав Петрович познайомився з ним в Петербурзі і спілкувався з Линником аж до його загадкової смерті. Цей художник прагнув започаткувати мистецтво нової епохи: “Линник мріяв створити мистецтво прийдешньої епохи, – це було найменше, з чим він мирився. Він так само заперечував мистецтво

Нового часу, як митці Ренесансу свого часу заперечували мистецтво середньовічне, яке вони називали “готичним”, тобто варварським” [Домонтович 1948: 85].

“Линника хвилювали образи великих зрушень і вирішальних змін, страшні примари катастроф, які принесуть загибель старому світу” [Домонтович 1948: 88]. Тому його картини часто шокували й пригнічували глядачів. Вони вражали своєю похмурістю, катастрофізмом. Його улюблена доба – епоха Середньовіччя: “В мистецтві середньовіччя для нього важили не стиль і форма, а принцип централізованого призначення мистця й мистецтва” [Домонтович 1948: 90].

Степан Линник – пряма протилежність художника Ониська – героя твору Е. Андієвської “Роман про добру людину”. Загадкова смерть Степана Линника більше схожа на самогубство, ніж на нещасний випадок. Можливо, художник зрозумів, що не зміг створити “мистецтво епохи”, про яке мріяв, а песимізм та зневіра в усьому (із картин Линника на завжди зникло світло) призвела до його трагічного фіналу.

У підсумку варто зазначити, що “роман про митця” так і не посів чільного місця в літературі української діаспори. Однак образи митців зустрічаються як у “романах про митця”, так і в соціально-психологічній, соціальній, психологічній, історичній та філософській прозі. Оскільки “Künstlerroman” акумулює риси психологічного, філософського та біографічного романів, то й виникають різні жанрові модифікації, у яких головну роль відіграють образи письменників, співаків, музикантів, художників.

Образи митців з’явилися у повістях та романах прозаїків діаспори не випадково. Адже серед цих письменників були і професійні художники (Е. Андієвська, І. Багрянний, В. Вовк, М. Цуканова), і професійні музиканти (Р. Володимир, М. Цуканова). Тому доля української культури та доля творчої особистості була для них близькою й актуальною темою.

Загалом для багатьох прозаїків діаспори мистецька тематика цікава і надзвичайно важлива. Про це свідчать бурхливі дискусії періоду МУРу (1945–1948) та 1950–1970-х років щодо завдань митця, естетичних засад українського мистецтва, зокрема літератури, театру, живопису. Теоретичний дискурс щодо магістральних напрямків розвитку діаспорної літератури другої половини ХХ століття зосереджувався довкола питання про характер взаємодії вітчизняного досвіду та європейських традицій, про співіснування традиційного та модерністського в художній практиці письменників. Більшість із названих у дослідженні письменників у творах на мистецьку тематику продовжили традиції вітчизняної літератури. У повістях та романах таких письменників, як Е. Андієвська, В. Вовк,

Ю. Тарнавський, О. Ізарський, У. Самчук прочитуються характерні для світової літератури тенденції в зображенні митця і мистецького середовища. Так, наприклад, В. Вовк та У. Самчук порушують актуальну для багатьох зарубіжних літератур тему: утвердження в суспільстві жінки-митця, яка прагне зреалізувати себе насамперед як творча особистість. Ю. Тарнавський при написанні “Шляхів” керувався традиціями німецького “роману про митця”.

Зображаючи митців на сторінках своїх творів, прозаїки діаспори передавали внутрішні та зовнішні конфлікти творчої особистості, з’ясували, що зумовлює її поведінку, манери, психічний стан, світоглядні орієнтири та ставлення до життя. Такими були герої-митці в повістях та романах Е. Андієвської, І. Багряного, В. Барки, В. Вовк, Р. Володимира, Д. Гуменної, В. Домонтовича, О. Звичайної, О. Ізарського, О. Керч, Ю. Косача, І. Костецького, У. Самчука, Ю. Тарнавського, М. Цуканової, Д. Ярославської. Однак значення і завдання цих образів у кожному творі різне.

Прозаїки української діаспори, які зазнали гонінь і переслідувань за свої ідеологічні переконання, відсиділи у виправних таборах та тюрмах, і в результаті змушені були покинути батьківщину, щоб урятуватися від смерті, насамперед порушували питання трагічної долі митця в тоталітарному суспільстві.

І хоча митець у їхніх творах намагається протидіяти суспільному тиску, зреалізувати свій талант, однак він приречений на загибель. Ознака “роману про митця” – це мотив творіння. Герой – обдарована особистість – прагне відбутися як письменник, художник, музикант, актор.

Прозаїки діаспори поглибили традиції вітчизняної прози 1920–1930-х років, у якій робився акцент на мистецькій проблематиці, або митці відігравали важливу ідейну функцію (романи В. Підмогильного “Місто”, Є. Плужника “Недуга”, Ю. Яновського “Майстер корабля” та ін.). Твори про митців проілюстрували прагнення українських письменників продовжувати починання літератури “розстріляного відродження”, при цьому творчо засвоювати світовий мистецький досвід.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

- АНДІЄВСЬКА, Е. (1993): *Роман про добру людину*. Київ: Орій.
- БАГРЯНИЙ, І. (2006): *Вибрані твори: у 2 т.* Київ: Юніверс.
- БАГРЯНИЙ, І. (1957): *Буйний вітер*. Мюнхен: Вид-во "Україна".
- БАРКА, В. (1992): *Спокутник і ключі землі: роман-притча*. Київ: Вид-во "Орій" при УКСП "Кобза".
- БАРКА, В. (1988): *Спокутник і ключі землі: [роман]*. In: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ. Ф. 204. Од. зб. 424.
- БЕРНАДСЬКА, Н. (2004): *Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція*. Київ: Академвидав.
- БИЛЫК, Н. (1988): *Английский реалистический "роман о художнике" послевоенных десятилетий: основные проблемы и тенденции*: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. филол. наук: спец. 10.01.05. Киев.
- ВОВК, В. (2001): *Проза*. Київ: Родовід, с. 5–24.
- ВОЛОДИМИР, Р. (1989): *Манівцями*. Буенос-Айрес: Вид-во Ю. Середяка, 1989.
- ГАВРИШ, І. (2013): *Сторінка одного життя*. In: Цуканова, М. *Завтра знову зійде сонце. Повісті, оповідання, п'єси*. Київ: Преса України, с. 5–15.
- ГІРНЯК, М. (2007): *Існування на межі, або Екзистенціалістські умонастрої у прозі В. Петрова-Домонтовича*. *Слово і Час*, 2007, № 8, с. 29–40.
- ГРИГОРЧУК, Ю. (2016): *Проза Віри Вовк: виміри сакрального*. Брустурів: Дискурс.
- ГУМЕННА, Д. (1998): *Діти Чумацького Шляху: роман: у 4-х кн.* Київ: Український центр духовної культури.
- ГУМЕННА, Д. (1964): *Скарга майбутньому*. Нью-Йорк.
- ДОМОНТОВИЧ, В. (1948): *Без ґрунту. Повість*. Регенсбург: Видання Михайла Борецького.
- ЗВИЧАЙНА, О. (1958): *Страх: роман: у 2-х т.* Лондон: Українська видавнича спілка, Т. 2.
- ІЗАРСЬКИЙ, О. (2006): *"Висмики" з щоденників. 1940–1980-і роки*. Полтава: "Динамік".
- ІЗАРСЬКИЙ, О. (1970): Київ. *Сучасність*, 1970, Ч. 6, с. 7–37.
- ІЗАРСЬКИЙ, О. (1977): *Полтава: роман*. [Мюнхен]: Сучасність.
- КЕРЧ, О. (1957): *Альбатроси*: роман. Буенос-Айрес: Вид-во Ю. Середяка.
- КЕРЧ, О. (1965): *Наречений*. Торонто, Онт., Канада: Накладом видавництва "Гомін України".
- КЛИНОВИЙ, Ю. (2004): *Цілком інакший роман. Кур'єр Кривбасу*. 2004. № 175. с. 119–130.
- КОВАЛІВ, Ю. (2007): *Літературознавчий словник-довідник*. Київ: Академія.
- КОСАЧ, Ю. (1988): *Чортівська Скеля: роман*. Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць.
- КОСТЮК, Г. (1983): *У світі ідей і образів. Вибране. Критичні та історико-літературні роздуми 1930–1980*. Мюнхен: Сучасність.
- МІШЕНІНА, Н. (2000): *Історіософський мотив зміни епох як модель внутрішнього інтертексту (проза Віктора Петрова-Домонтовича)*. *Слово і Час*, 2000, № 11, с. 26–32.

- ОНАЦЬКИЙ, Є. (1992): Зворушлива людяність Марії Цуканової. In: Цуканова, М. *Їхня таємниця. Повість та оповідання, уривок з роману*. Київ: Світо-вид, с. 7–10.
- САМЧУК, У. (1966): *На твердій землі*. Канада, Торонто.
- САМЧУК, У. (1957): *Темнота*. Нью-Йорк: УВАН.
Світо-вид. *Літературно-мистецький журнал*, 1996, Число II (23).
- СКУРАТИВСЬКИЙ, В. (1970): *Проблеми мистецтва в німецькому романі критичного реалізму ХХ століття: дис. канд. філолог. наук*. Київ.
- СТОРОЩУК, І. (2011): Роман про митця у контексті літературних дискусій. *Мова і культура*, 2011, Вип. 14, Т. 8, с. 301–306.
- ТАРНАВСЬКИЙ, Ю. (2000): *Не знаю. Вибрана проза*. Київ: Родовід.
- ЦУКАНОВА, М. (2013): *Завтра знову зійде сонце. Повісті, оповідання, п'єси*. Київ: Преса України.
- ЦУКАНОВА, М. (1992): *Їхня таємниця. Повість та оповідання, уривок з роману*. Київ: Світовид, 1992.
- ЦУКАНОВА, М. (1968): *На грані двох світів*. Буенос-Айрес: Вид-во Ю. Середяка.
- ШЕВЧУК, В. (2001): Проза Віри Вовк. In: Вовк, В. *Проза*. Київ: Родовід, с. 5–24.
- ШЕРЕХ, Ю. (1964): Стилi сучасної української літератури на еміграції. In: Шерех, Ю. *Не для дітей. Літературно-критичні статті і есеї*. Нью-Йорк: Пролог, 1964.

ПРОФІЛЬ АВТОРА:

Луцій Світлана Іванівна – д.філол.н., с.н.с.

Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Наукові зацікавлення: українська література 1920–1930-х років, література української діаспори другої половини ХХ століття, джерелознавство та текстологія, літературна критика.

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

м. Київ, вул. Грушевського, 4, кім. 300.

svitlana.lushchii@gmail.com